

Зінаїда Косицька,
 Інститут мистецтвознавства,
 фольклористики та етнології
 ім. М. Рильського НАН України

ВИТИНАНКИ ПОДІЛЛЯ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Статтю присвячено витинанкам в інтер'єрі сільського житла Поділля кін. ХІХ – поч. ХХ ст. Представлено автентичні зразки цього виду народної творчості, що збереглися в музейних колекціях України, Польщі, Росії. Розглянуто варіанти розміщення паперових оздоб в типових подільських оселях розглядуваного періоду.

Ключові слова: витинанки, народне мистецтво, народний майстер, творчість, мотиви, традиції, Поділля.

Паперові хатні оздоби від початку виникнення посідають помітне місце в інтер'єрі сільського житла Поділля. Цей вид декору пройшов різні етапи розвитку і на сьогодні представляє надзвичайно цікавий вид народної творчості. На Поділлі, як і в більшості регіонів України, витинанками починають прикрашати оселі з другої половини ХІХ ст. [9, с. 11]. Майстри робили це переважно перед великими церковними святами: Великоднем, Різдвом [6, с. 211]. Про активне побутування «паперових квітів» [11, с. 8] у регіоні до кінця 1920-х років зазначає Марія Щепотьєва (1893-1974) [1, с. 65], вона акцентує увагу на частому поєднанні цього декору зі стінописами: «розписи впливають на поширення квіток з «папіроси»». Такими квітками завжди прикрашено ікони, Часом <...> ними замінюють розписи на сволюку, по-під стелею, на стінах» [11, с. 22].

Першу інформацію саме про витинанки Поділля знаходимо в Каталозі крайової виставки, опублікованому в 1894 році [14, с.12]. На масштабному заході крім численних етнографічних зразків експонували типове житло середньозаможного селянина-«гольника» коштом Скалацького та Тернопільського повітів у розмірах, за якими тоді будували господи в околицях названих міст. Розглядувану оселю прикрасили витинанками, що «здебільшого являли собою геометричні фігури, стилізовані квіти, листя» [5, с. 788]. Зараз уже складно відтворити деталі оформлення, кольори й місця, які у виставковій будові займали паперові оздоби, утім, ймовірно, домінували загальні принципи виготовлення й розміщення їх в інтер'єрі тогочасних осель. Важливо, що публікація в згаданому Каталозі точно фіксує побутування паперових оздоб в регіоні від кінця ХІХ ст.

Для вивчення різних типів подільських витинанок кінця ХІХ ст. та їхніх композицій особливе значення має наукова робота, проведена співробітниками Тульчинського краєзнавчого музею (Вінницької обл.). Його співробітники на початку 1950-х рр. відтворили інтер'єр типового сільського помешкання кінця ХІХ – поч. ХХ ст., прикрашений паперовим декором (мал. 1). У той час установу очолювала Ольга Іванівна Копайгородська (1918-2009)¹, ініціатор ідеї, талановитий і активний організатор. На основі архівних матеріалів, зустрічей з літніми людьми вона намагалася відновити найхарактерніші деталі місцевого житла зазначеного періоду. Праобразом було обрано хату старожилів ближнього с. Тиманівка (колишнього Ямпільського повіту). Співробітники музею в цьому ж селі віднайшли автентичні мисник, стіл, лави, гончарні, ткані вироби, придбали їх та відповідно розмістили. Водночас директор розшуквала майстрів-умільців, які могли би відтворити зразки вишивок, тканин, а також витинанок цього періоду. Одним із головних виконавців задуму дирекції у відновленні саме паперових прикрас була співробітниця музею, Антоніна Йосипівна Віктюк. Вона багато спілкувалася із жителями с. Тиманівка, долучала їх до виготовлення оздоб, які вони в дитинстві та юності самі вирізували чи бачили в житлах батьків, родичів, односельчан. Також А. Віктюк уточнювала поширені мотиви, форми, кольори, розміщення композицій місцевого паперового декору, а деякі твори вирізувала власноруч за підказками народних майстрів старшого покоління. Зусиллями А. Віктюк було найточніше відтворено паперові оздоби в інтер'єрі місцевого традиційного сільського житла, що представляє сьогодні унікальну цінність і яскраво репрезентує цілісний ансамбль сільського житла Тульчинського повіту кін. ХІХ – поч. ХХ ст., оформленого витинанками. Більшість вирізаних елементів в композиціях мають ромбічні форми, їхні площини орнаментовані невеликими, вільно розташованими прорізами (стрілки, ромби, трикутники, «баранячі роги» тощо). Зустрічаються в оформленні також орнітоморфні, фітоморфні мотиви.

Найдавніші автентичні подільські витинанки, що мають точне датування 1902 р., зберігаються сьогодні в колекції Етнографічного музею ім. Северина Удзеля в Кракові. У цьому польському місті їх було представлено свого часу на крайовій виставці. Водночас у музеї збережено твори поч. ХХ ст. з Тернопільщини, зокрема, з с. Литячі (Latacz) Заліщицького повіту² (нині Заліщицького р-ну), с. Джурич Чортківського повіту (нині Чортківського р-ну)³, Вільховець Борщівського повіту (нині Борщівського р-ну)⁴. Серед місцевих паперових прикрас розглядуваного періоду пе-

1 Директор музею в 1950-1996 рр., у 1981 р. нагороджена орденом Дружби народів.

2 ЕМК інв № 38226, 38459, 38460, 38462, 38464, 38466.

3 ЕМК інв № 17636.

4 ЕМК інв № 17640, 17641.

реважають невеликі, здебільшого ромбічні та розеткові форми, вирізані з паперу різних кольорів. Ажур на них здебільшого геометричний: ромби, трикутники, стрілки, «косиці» (ряд стрілок), а також видовжені лінійні елементи на зразок арок, дуг чи мигдалевидних мотивів тощо.

Подільські витинанки, виготовлені в 1909¹ р., зібрав Кость Широцький (1886-1919), коли він навчався у Санкт-Петербурзькому університеті. Тоді ще молодий вчений провадив експедиційні роботи на прохання працівників Російського етнографічного музею. На початку ХХ ст. місцеві паперові вироби називали «квітками», навіть якщо вони мали інші форми, зокрема ромбічні. Їх виготовляли «из глянцевої бумаги розового, зеленого, синього, черного, темно-красного и желтого цветов»². Саме такі зразки можна бачити в музейній колекції сьогодні, що виготовлені раніше народними майстрами сс. Білоусівка Гайсинського повіту (нині Тульчинського району Вінницької обл.), Василівка Брацлавського повіту (нині Тульчинського району Вінницької обл.), Марківка Ямпільського повіту (нині Томашпільського району Вінницької обл.).

З Білоусівки, де жили батьки К. Широцького, і де згодом був похований сам мистецтвознавець [4, с. 72], крім невеликих (9×9 см) розеткових і ромбічних витинанок у кількості 48 і 80 шт.³, була привезена плоска паперова оздоба, наближена за формою до квадрата з округленими кутами й хвилюватими прорізами на площині (33×32 см). Оздоба призначалася для стелі, виготовлена «из красной глянцевої бумаги»⁴. Її названо «павук», і тому лінійний ажур на зразок кількох рядів глибоких «хвиль», можна трактувати як символічне зображення кінцівок названого членистоногого.

У цьому ж селі на початку ХХ ст. були поширені складні витинанки, укладені з багатьох окремих елементів на зразок аплікації [9, с. 28, 31; 13, с. 46]. Зокрема, звідти було привезено зразок значних розмірів (62×43 см)⁵, на якому зображено стилізоване дерево, сформоване з модулів різнокольорового паперу — бордового, фіалкового, блакитного, зеленого. У нижній частині композиції розміщено дископодібну посудину, врівноважену з боків окремими крупними абстрактними деталями. Прямий монолітний стовбур і символічне рідке гілля завершено одинокими великими листками, водночас вони нагадують гранично узагальнені зображення квітів чи бутонів.

1 Записи в інвентарних книгах РЕМ.

2 Там само.

3 РЕМ, інв. № 2342/417; 2342/419.

4 РЕМ, інв. № 4354- 73.

5 РЕМ, інв. № 2581-306.

У сс. Василівка і Марківка були поширені паперові ромбічні (10×10 см)¹ й розеткові оздобы (діаметром до 18 см)², їх орнаментовано прорізами на зразок ромбів, трикутників, стрілок, дуг та інших різноманітних елементів.

У книзі «Очерки по истории декоративного искусства Украины. Т. 1», виданій у 1914 р., К. Широцький опублікував світлинку з паперовою розетковою оздобою «різдвяна зірка» с. Велика Кісниця (нині Ямпільського району Вінницької області). Її виготовлено з кількох розеткових елементів різного діаметру без прорізів, краї кожного з яких обрізано рівно чи на зразок пелюсток. Заготовки суміщені по центру, розташовані від більшого внизу до найменшого зверху, кількість складових могла бути різною, у даному випадку їх чотири. Зокрема, з рівними краями нижня і верхня деталі, й між ними укладено дві розети різних діаметрів, оформлених по краю пелюстками. На верхньому кружалі «різдвяної зірки» домальовано гілечку з дрібними квітами [10, с. 124, 129, рис. 59]. Описана схема виготовлення оздобы дає можливість досягати ефекту різнокольорових концентричних кіл особливої виразності.

У цій же книзі К. Широцький опублікував кілька витинанок з інших подільських сіл, зокрема, фото екстер'єру сільського житла с. Борщі Балтського повіту тодішньої Подільської губернії (нині Подільського району Одеської обл.) представляє паперові розети, прикріплені на кутах хати вгорі й над вікнами [10, с. 124, 130, рис. 60]. Вирізані восьмипелюсткові «квіти» доповнено розписами: стилізованими гілечками чи дрібними декоративними деталями.

На сторінках книги зустрічаємо також «наклеенный на стену бумажный узор» с. Бубнівка Гайсинського повіту (нині Гайсинського району). Його складено з центрального дуже символічного мотиву дерева, та значно менших силуетів птахів [10, с. 132, рис. 64]. На площині «дерева» намальовано невеликі за розміром деталі: гілки, плоди (?) тощо.

Побутування витинанок у с. Жеребки колишнього Старокостянтинівського повіту Волинської губ. (нині Підволочиського району Тернопільської обл.) спостерігаємо на світлинці в книзі Вадима Щербаківського (1876-1957) «Орнаментация української хати» [12, кол. іл. 2]. На ній репрезентовано сільський інтер'єр з паперовими квадратними і розетковими оздобами, що мають на площині прорізані мотиви. Для уточнення дати виготовлення розглядуваних прикрас зазначимо, що автор працював з 1907 по кінець 1910 р. в Галичині співробітником Національного Музею у Львові, куди його запросив митрополит Андрей Шептицький [12, с. 7]. У 1918-1922 рр. вчений працював в Полтаві, і був професором Українського

1 РЕМ, інв. № 2342-153/3; № 2342/417; 2342/419.

2 РЕМ, інв. № 2342-81/1-2; № 2342-82/1-2.

університету, а в 1921 р. емігрував до Праги. Перебіг подій показує, що після 1917 року В. Щербаківський не міг збирати ілюстративний матеріал на Поділлі. У передмові книги зазначено також, що більшість ілюстрацій видання взято з колекцій Данила Щербаківського (1877-1927), брата мистецтвознавця. Допускаючи можливість іншого джерела, уточнимо, що Д. Щербаківський під час Першої світової війни відбував військову службу в Галичині та Буковині, де постійно робив фотографії історичних архітектурних споруд, збирав ікони та різні експонати й пересилав ці матеріали до Київського історичного музею. З 1917 року він викладав курс українського народного мистецтва в новоствореній тоді Українській Державній Академії Мистецтв (Київ), у 1927 році його не стало. Аналізуючи біографічні дані обох мистецтвознавців, можемо стверджувати, що на фото представлено житло з витинанками с. Жеребки до 1917 року.

Паперові хатні оздоби на початку ХХ ст. побутували також у містечках Західного Поділля, зокрема, у Борщові й Бучачі (нині обидва районні центри Тернопільської обл.). Відомо, що в перші десятиліття ХХ ст. у самому Бучачі активно вирізувала народна майстриня Ю. Динська, яка передавала своє вміння в «Союзі українок» [8, с. 27]. Автентичні твори з ближніх сіл Сороки й Підзамочок (нині обидва Бучацького району Тернопільської обл.) зберігаються в колекції Національного музею у Львові¹. Місцеві витинанки представляють розмаїття кольорів і форм, найчастіше ромбічних і розеткових, кожна з яких декорована ажуром (мал. 2). У регіоні часто укладали складні композиції на зразок хрестів, горизонтальних фризів, прямокутних і ромбічних фігур (сітчастий, шаховий порядок) тощо. Кольори майстри обирали різні: жовті, жовто-гарячі, червоні, зелені, сині, фіалкові та ін.

У с. Покропивна Козівського повіту (нині Козівського району Тернопільської обл.) на початку ХХ ст. майстриня Ксеня Клак² прикрашала інтер'єр паперовими «хрестиками». Зразки цього хатнього декору вона виготовляла з кількох видів розеткових заготовок: кружал з рівними краями чи з дрібними зубчиками, а також з гострими променями. Принцип їхнього накладання подібний до згаданого вище, використаного під час виготовлення паперової оздоби с. Велика Кісниця (розеткові модулі накладені один на одний від більшого внизу до найменшого вгорі). Водночас твори К. Клак мають авторські та регіональні художні особливості. Найвиразніша відмінність полягає в тому, що певна частина її складових по краю обрізана вже не пелюсткоподібно, а променеподібно. Такі зіркоподібні складові чергуються з кружалами дуже ритмічно, іноді їх замінено

1 НМЛ, інв. № НМБ 681-835.

2 Майстриня Ксеня Клак. 1918р.с.Покропивна, пошта Козлів. Тернопільський пов., МХП ІН НАНУ, інв. № ЕП 40828, 40831, 40834.

на розети з дрібними зубчиками, тоді як в оздобі с. Велика Кісниця складові з «пелюстками» укладені поруч одна з одною. «Хрестики» К. Клак найчастіше мають 9 розет, у попередньому випадку їх 4. Названі деталі роблять її витинанки особливо ефектними. Принагідно зазначимо, що твори с. Покропивна надійшли в музей в 1918 р., водночас досконале їхнє виготовлення дає підстави говорити, що мистецтвом вирізування К. Клак займалася і раніш, а в 1918 р. вже мала значний досвід. Ймовірно, що такого ж типу оздоби вона робила й до 1917 року.

Значна кількість подільських паперових оздоб початку ХХ ст. зберігається в колекції НМУНДМ, їх датовано переважно першою третинною ХХ ст., що дає підстави говорити про побутування подібних зразків у подільських селах до 1917 року. Серед експонатів названої колекції є витинанки різних форм: геометричні (квадрати, ромби, розети), а також антропоморфні, зооморфні, орнітоморфні¹.

Зупиняючись на локальних схемах розміщення витинанок у подільському традиційному житлі кін. ХІХ – поч. ХХ ст., першим розглянемо варіант с. Тиманівка в експозиції Тульчинського краєзнавчого музею. У даному разі покуть з обох боків оформлена вертикально орієнтованими композиціями, укладеними з барвистих ромбічних витинанок. Схеми можуть водночас представляти гранично геометризований мотив «вазон», а також хрест з кількома раменами. Кожну з них доповнено невеликими за розмірами «зірочками». Подібну одну схему укладено і на східній стіні над ліжком «у головах». Біля ліжка, на північній стіні, з ромбічних витинанок за сітчастою схемою укладено «килим», його модулі мають однакові розміри й різні кольори. Ритмічне чергування барвистих витинанок із білими ромбами, що утворилися на стіні при формуванні цієї сітчастої композиції, надає рівноцінного звучання витинанкам та площині тла. Через прорізані мотиви також проглядає біла стіна, що додає орнаментиці додаткової гармонії.

На комині печі в центрі розміщено силуетне зображення півня з червоного паперу, лінії його подібні до природних. Довкола цього домінуючого мотиву і довкола дзеркала печі² наклеєні витинанки менших розмірів, більшість з них створені на зразок галузок із зеленим листям, а також восьмикутних розет-зірок, «хрестиків», «квітів», що часто мають подібність із сучасними «сніжинками». Папір використано різних кольорів: синього, фіалкового, червоного, жовтого, зеленого тощо.

Уздовж західної стіни, над входними дверима вгорі, укладено фриз з окремих силуетних зображень півнів, що за стилістикою повторюють центральне зображення на печі, відрізняючись лише меншими розміра-

1 НМУНДМ, інв. № 3775, 3776, 3777, 3778.

2 На самому дзеркалі печі витинанок у цьому осередку не розміщували.

ми (майже вдвічі). Фриз з орнітоморфних силуетів проглядає між керамічними мисками, виставленими на полиці, та продовжується далі над мисником. Найвищий ряд на всіх трьох стінах (західна, південна, східна) укладено з ромбічних витинанок без прорізів. Вони формують суцільний фриз, дотикаючись одна до одної кутами. Подібне обрамлення бачимо також навколо вікон, де ромбічні складові мають значно менші розміри.

Посередині стелі світлиці прикріплено об'ємного «павука», що може нагадувати водночас плафон значного діаметру, виготовлений з багатьох декоративних низок (чергування коротких соломин і невеликих паперових кружал). У даному випадку значну кількість однакових за довжиною провислих низок розгалужено рівномірно від спільного центру й прикріплено на віддалі до уявної лінії кола. Цей оригінальний хатній декор може символізувати і «павука» з численними «ніжками»-низками, і певною мірою наслідувати плафон панських покоїв.

Принагідно зазначимо, що автентичні ромбічні й стрічкові витинанки с. Тиманівка, виготовлені значно пізніше, у 1930-х рр., зберігаються сьогодні в колекції Національного музею у Львові ім. А. Шептицького¹. Їхнє датування уточнено М. Станкевичем [9, с. 21], що свідчить про тривале побутування паперового декору в селі впродовж значного періоду. Збірка подарована, як зазначено в інвентарних картках, Александровичем. Природно допустити, що це був етнограф, колекціонер, музикознавець, Юрій Семенович Александрович, уродженець села Степашків Гайсинського повіту (нині Гайсинського р-ну Вінницької обл.), який займався вивченням народних ремесл, а також збирав колекцію виробів кустарного виробництва [2, с. 22].

Відомий варіант оформлення інтер'єру оселі Кам'яниччини, його зафіксовано вже у 1928 р. Тут побутували схеми, які бачимо на світлині в книзі Володимира Гагенмейстера «Настінні паперові прикраси Кам'яниччини» [3, с. 3]. Вони мають значну подібність з композиціями с. Тиманівка: однотипні прикраси на печі, горизонтальні фризи вгорі над входними дверима, на стінах. Водночас є виразні відмінності, зокрема, орнітоморфні силуети представлені багатьма видами птахів: гусей, качок, одудів тощо. Тут також побутують антропоморфні мотиви: парні постаті та поодинокі вершники на півному комині, на грубі. Ймовірно, що подібні композиції могли укладати в названому регіоні до 1917 року.

Дуже важливо, що в другій пол. XX ст. витинанки відтворювали працівники Музею народної архітектури й побуту (Пирогів-Київ). Зокрема, Ніною Олексіївною Зозулею, завідуючою відділом Поділля, було відновлено інтер'єр хати кінця XIX – поч. XX ст. с. Кадіївка Могилів-Подільського р-ну (Вінницька обл.), в оформленні якого використано паперовий декор. Для експозиції

1 НМЛ, інв. № НМВ 1960-2039.

позиції в 1978 р. витинанки вирізала майстриня Марія Авксентіївна Руденко, відтворивши силуети півнів названого осередку з народних рукотворних меблів, а «квіти» за власними спогадами про хату своєї бабусі. У Кадіївці їх розміщували на печі й комині, це були переважно поодинокі оздобы.

Розглядаючи наступний варіант оформлення витинанками згаданого вище житла с. Жеребки, зазначимо, що його створено за принципом виразного мінімалізму. Розглядувана оселя прикрашена рядом з 13 крупних квадратних і розеткових витинанок, розташованими на стінах на рівні вікон. Композиційний центр фриза природно сфокусований під божником – у куті на стіні розташовано сім витинанок (по 4 і 3 на кожній). За вікном на східній стіні ряд продовжено 2-ма рівновіддаленими витинанками. На південній стіні його продовжено двічі: 2 витинанки між вікнами і 2 витинанки за другим вікном, ближче до входних дверей. Червоні й насичено блакитні, майже сині, кольори паперового декору в ритмічному чергуванні створюють виразну урочистість. Віддаль між витинанками дорівнює довжинам їхніх сторін/діаметрів, що дозволяє тлі білої стіни відігравати активну роль. На фото не видно, чи кріпили витинанки в цьому селі на печі, біля мисника та на стіні за поликом.

Поширені витинанки на Поділлі були й після 1917 року, у цей час зубожіле після Першої світової і громадянської воєн населення прикрашало домівки найчастіше доступним паперовим декором. Подібна тенденція характерна і для періоду після Другої світової війни, вона тривала до середини XX ст. У другій половині XX ст. в історії витинанки Поділля особливо помітну роль відіграють педагоги Олександр Васильович Салюк (с. Саїнка Чернівецького району) і Марія Оксентіївна Руденко (с. Слобода Яришівська Могилів-Подільського району) [7, с. 241, 243]. Названі майстри створили унікальні твори, в яких представили виразну можливість збереження народних традицій витинанок кінця XIX ст., поєднавши їх з тогочасними новими тенденціями, а саме – домінуванням тематичного спрямування творів. Роботи цих та багатьох інших сучасних майстрів постають сьогодні продовженням унікальних традицій хатніх прикрас Поділля кінця XIX – поч. XX ст., що були поширені в багатьох названих і ще невідомих осередках.

Список скорочень

- ЕМК – Етнографічний музей ім. Северина Удзеля в Кракові (Польща).
- НМУНДМ – Національний музей українського народного декоративного мистецтва (Київ).
- НМЛ – Національний музей у Львові.
- МЕХП ІН НАНУ – Музей етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України (Львів).
- РЕМ – Російський етнографічний музей (Санкт-Петербург, Росія).

Список використаних джерел та літератури

1. Білокінь С. Дослідження українського килимарства Марія Олександрівна Щепотьєва / Сергій Білокінь // Народне мистецтво Полтавщини: наук.-теорет. конф., присвяч. 70-річчю Полтавського художнього музею: тези наук. доп. і повідомл. — Полтава, 1989. — С. 65-69.
2. Божко Л. Внесок учених Поділля у вивчення традиційної культури краю (20-30-ті роки XX століття) / Лариса Божко // Матеріали до української етнології: Щорічник: зб. наук. пр. — К., 2010. — Вип. 9 (12). — С. 19-23.
3. Гагенмейстер. В. Настінні паперові прикраси Кам'яначчини / В. Гагенмейстер. — Кам'янець-Подільський: Вид. художньо-промислової профшколи, 1930. — 7 с., 15 кол. табл.
4. Іваневич Л. А. Кость Широцький (1886-1919): науковець, просвітник, педагог: 125-річчю від дня народження присвячується / Л. А. Іваневич. — Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2011. — 245 с. [18]: іл.
5. Карпенко А. Володимир Шухевич — співорганізатор краєвої виставки у Львові 1894 року / Андрій Карпенко // Народознавчі зошити. — 2016. — Вип. 4 (130). — С. 785-791.
6. Косицька З. Витинанки / З. Косицька // Історія декоративного мистецтва України: В 5-ти т. — Т. III. Мистецтво XIX ст. — К., 2009. — С. 205-215.
7. Косицька З. Витинанки / З. Косицька // Історія декоративного мистецтва України: У 5-ти т. — Т. IV. Народне мистецтво та художні промисли XX ст. — Київ: ІМФЕ ім. М. Рильського, 2011. — С. 233-356.
8. Станкевич М. Витинанка як вид народної творчості / Михайло Станкевич // Образотворче мистецтво. — 1980. — №5. — С. 26-28.
9. Станкевич М. Є. Українські витинанки / М. Є. Станкевич. — К.: Наук. думка, 1986. — 120 с.: іл.
10. Шероцький К. В. Очерки по истории декоративного искусства Украины. — Т. 1. Художественное убранство украинского дома в прошлом и настоящем / К. Шероцький. — К.: Тип. С. В. Кульженко, 1914. — 141 с.: ил.
11. Щепотьєва М. О. Розписи хат в с. Ходоровцях на Кам'яначчині / М. О. Щепотьєва // Збірник історично-філологічного відділу ВУАН. — К.: Київський Окрліт, 1928. — 30 с.: іл., 6 табл.
12. Щербаківський В. Орнаментация української хати / Вадим Щербаківський. — Рим, 1980. — кол. іл. 2.
13. Grabowski J. Polska sztuka ludowa: Wycinanka ludowa / Józef Grabowski. — Warszawa, 1955. — 135 s.: іл., 76 tab.
14. Katalog działu etnograficznego. Powszechna Wystawa Krajowa we Lwowie 1894 r. — Lwow: Z drukarni i litografii Pillera i Spółki, 1894. — CLXIX st. +440 s.+258 s.

Мал. 1. Піч, прикрашена витинанками, в інтер'єрі житла с. Тиманівка Тульчинського району Вінницької області кін. XIX — поч. XX ст. Тульчинський краєзнавчий музей.

Мал. 2. Витинанки ромбічні, поч. XX ст., сс. Підзамочок, Сороки, нині Бучацького району Тернопільської обл. Папір, вирізування, НМЛ.